

2. Kirzhaev, S. N., and Tolstov, V. A. (1991). *Iz ievistoliarnogo nasledia V. I. Vernadskogo. Pis'ma ukrainskim akademikam N. P. Vasilenko i A. A. Bogomol'cu*. [From the epistolary heritage of VI Vernadsky. Letters to Ukrainian academicians N. Vasilenko and A. Bogomolets]. Kyiv. [in Russian].
3. Volkov, V. P. (2000). *Kadet Vernadskii. V. I. Vernadskii: pro et contra*. [The Cadet of Vernadskyi. V. Vernadskyi : pro et contra]. Saint Petersburg. 240. [in Russian].
4. Zahorodnii, A. H., Onyshchenko, O. S., and Smolii, V. A. eds. (2011). *Vybrani naukovyi pratsi akademika V. I. Vernadskoho. Naukovo-orhanizatsiina diialnist (1918–1921)*. [Selected scientific works of Academician V. Vernadskyi. Scientific and organizational activities (1918–1921)]. Kyiv. 1.2, 247. [in Ukrainian].
5. Zahorodnii, A. H., Onyshchenko, O. S., and Smolii, V. A. eds. (2011). *Vernadskyi V. I. Nauka v epokhu revoliutsiinoi kryzy. Vybrani naukovyi pratsi akademika V. I. Vernadskoho. Vybrani pratsi. [Vernadskyi V. I. Science in the era of the revolutionary crisis. Selected scientific works by Academician V. Vernadskyi]*. Kyiv. 1. 2, 316. [in Ukrainian].

Кучер В. И.

Академик В. И. Вернадский о роли науки в развитии общества.

В статье проанализировано отношение академика В.И. Вернадского к развитию науки в период революционного кризиса. Показано, что наряду с проведением исследований в различных отраслях науки, ученый немало внимания уделял разработке вопроса о роли науки в развитии общества. В.И. Вернадский заострил внимание на том, что самодержавная власть Российской империи финансировала науку за остаточным принципом, считая, что она была прерогативой определенного круга людей. Несколько улучшилось положение с приходом к власти Временного правительства, в результате Февральской революции 1917 г. Однако политические ошибки этого правительства не позволили ему удержаться у власти. Положение с финансированием научных учреждений изменилось с приходом к власти большевиков. Была поддержана финансированием деятельность ряда сельскохозяйственных научных учреждений, стимулировано развертывание научно-исследовательской работы в аграрной области.

Ключевые слова: академик В.И. Вернадский, революционный кризис, развитие науки, научные учреждения, аграрная отрасль, научно-исследовательская работа.

Kucher V. I.

Academic V. Vernadskyi about the role of science in development of society.

The article analyzes the attitude of academician V. Vernadskyi concerning the development of science during the revolutionary crisis. It is shown that along with conducting research in various fields of science, the scientist paid a lot of attention to the development of the question of the role of science in the progressive development of society. V. Vernadskyi highlighted the fact that the autocratic authorities of the Russian Empire financed science on the residual principle, believing that it was an enrichment of a certain circle of people. It were slightly improved the situation with the coming to power of the Provisional Government, as a result of the February Revolution of 1917. However, the political mistakes of this government did not allow him to stay in power. The situation with the financing of scientific institutions, research activities changed with the coming to power of the Bolsheviks. The financing of the activities of a number of scientific institutions in the agrarian sector was supported, and research activities were encouraged to ensure the development of agriculture.

Key words: academician V. Vernadskyi, revolutionary crisis, development of science, scientific institutions, agrarian branch, research work.

УДК 001:37:63(092)

В.О. ВОЛОВОДОВСЬКА

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА П.Ф. ТУШКАНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Висвітлено роль П.Ф. Тушкана у з'їздах та нарадах присвячених підготовці фахівців для потреб сільського господарства. Встановлено, що вчений приймав активну участь у розробці програм щодо заснування мережі сільськогосподарських шкіл в Україні, підготовці документів зі створення нових галузевих освітніх закладів, заснуванні курсів, пересувних виставок, лекторських кафедр, а також підготовці кадрів для позашкільної освіти.

Ключові слова: П.Ф. Тушкан, аграрна освіта, сільськогосподарські освітні заклади.

Освіта і професійна підготовка є основою розвитку суспільства. Соціально-економічні процеси, які відбуваються в Україні, вимагають стратегічних змін в усіх галузях виробництва. Значною мірою це стосується агропромислового комплексу,

ефективність функціонування якого забезпечує вирішення проблем якісних продуктів харчування, екології, захисту навколишнього середовища, розвитку сільської місцевості тощо. За таких умов підвищення ефективності професійної підготовки фахівців аграрної галузі є одним із пріоритетних завдань системи сільськогосподарської освіти. Головним у цьому процесі є підготовка сучасних високоосвічених фахівців, здатних забезпечити реформування аграрної галузі.

У зв'язку з цим важливого значення набуває не лише врахування реалій та перспектив соціально-економічного розвитку країни, освітній досвід передових країн світу, а й власний історичний шлях. Вивчаючи історію розвитку аграрної освіти в Україні, не можна оминати постать відомого ученого, професора Павла Федоровича Тушкана (1867-1942), який протягом багатьох років сприяв її формуванню та розвитку.

Повалення самодержавства в Росії 27 лютого 1917 р. змінило не лише хід історії і, здавалося б, вічні догми сприйняття дійсності, а й піднесло на загальнонаціональний рівень місце і роль галузевого науково-освітнього процесу. Першим кроком у цьому стало утворення 3-4 березня 1917 р. Української Центральної Ради (УЦР) — на початковому етапі представницького органу київських громадських організацій. Від 7 березня головою УЦР обраний М.С. Грушевський, який здійснював безпосереднє керівництво з 15 березня 1917 р. після повернення із заслання до Києва. Багато в чому завдяки його позиції відбулися досить демократичні вибори членів УЦР. Їх затвердження відбулося під час роботи Всеукраїнського національного конгресу 6-8 квітня 1917 р. у м. Києві, у якому взяли участь аж 900 представників різних українських політичних, громадських, культурних, професійних організацій. Павло Федорович Тушкан попередньо пройшов «... всі виборні інстанції...» і не просто взяв участь у роботі конгресу як «... безпартійний культурний працівник» [1, арк. 9], а увійшов від Катеринославської губернії до 115 членів УЦР (теперішньої Верховної Ради України).

Перші загальні збори УЦР відбулися 8 квітня 1917 р. у приміщенні Київського педагогічного музею. П.Ф. Тушкан підтримав голосування за обрання членів так званого Комітету УЦР. У політичних уподобаннях він був «... близький до федералістів...» [1, арк. 9]. Останні ще на своєму з'їзді 25-26 березня 1917 р. у Києві висловилися за автономію України [2, с. 225]. Зі збережених документів і доступних виступів на засіданнях УЦР П.Ф. Тушкан видається поборником української автономії з відповідним державним устроєм та національної ідеї у всіх її проявах, включаючи освіченість селян і забезпечення їх землею. Виступаючи на вечірній сесії УЦР 23 червня 1917 р., він надзвичайно палко підтримав створення першого національного уряду — Генерального секретаріату та його первісний склад [3, с. 119]. Серед першочергового виділив підготовку земельної реформи в Україні, за яку відповідав Генеральний секретаріат земельних справ на чолі з уродженцем Полтавщини Б.М. Мартосом (1879-1972) [4, с. 123-135]. Наступного дня П.Ф. Тушкан на черговому засіданні під головування М.С. Грушевського наголосив про необхідність здійснення УЦР роз'яснювальної роботи серед селян шляхом скликання з'їздів на місцях для того, щоб селяни повірили уряду і віддавали мішки з хлібом, «... що зберігали на чорний день...» [5, арк. 1], на потреби війська.

Зауважимо, що принципи і головні завдання місця і ролі галузевої освіти в системі нової державної політики були визнані на спеціальній нараді, скликаній під егідою Генерального секретаріату земельних справ Української Центральної Ради 25-26 вересня 1917 р. П.Ф. Тушкан взяв участь у її роботі. Організатором заходу виступив відділ сільськогосподарської освіти головного профільного відомства. На виконання рішення зібрання у вересні 1917 р. була прийнята відповідна програма дій відносно цієї важливої складової в житті України, а саме: підготовки фахівців для

потреб сільського господарства. Водночас були визначені основні функції держави щодо шкільної і позашкільної освіти. До першої належало здійснення таких завдань: 1) інспектування сільськогосподарських шкіл; 2) розроблення мережі сільськогосподарських шкіл в Україні, їх типів, програм тощо; 3) підготовка документів зі створення нових галузевих освітніх закладів; 4) рецензування і дозвіл до друку підручників; 5) підготовка до участі в роботі Першого Всеукраїнського аграрно-економічного з'їзду в жовтні 1917 р. та 6) розроблення структури самого відділу з визначенням компетентності й посадових обов'язків працівників. До другої — 1) виконання всіх рішень наради 25-26 серпня 1917 р.; 2) розроблення типів сільськогосподарських курсів, їх програм тощо; 3) рецензування і затвердження посібників із позашкільної освіти; 4) заснування сільськогосподарських курсів, кабінетів, пересувних виставок, лекторських кафедр та ін.; 5) інформування про позашкільну освіту не лише в Україні, а й за кордоном; 6) підготовка кадрів для позашкільної освіти. На виконання поставлених завдань було затверджено структуру відділу, що складалася з інспекторів шкільної і позашкільної освіти, діловодства, регістратора і машиністки. Крім того, було створено Раду з сільськогосподарської освіти на чолі з товаришем (заступником) генерального секретаря із земельних справ. До неї увійшов керівник відділу, інспектори і відповідні фахівці [5, арк. 1]. До їх числа був запрошений і П.Ф. Тушкан.

Знаходимо П.Ф. Тушкана серед активних учасників знакового Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду, скликаного 22-26 жовтня 1917 р. в Києві. На зібранні він виступив із програмною доповіддю «Загальні завдання сільськогосподарської освіти на Україні». У ній учений наполягав: «Продукцію України з огляду на майбутню земельну реформу можна підтримати тільки скорим розповсюдженням сільськогосподарських знань серед хліборобів на селі і в армії, для чого Уряд, організації, громади всю свою увагу і кошти повинні направити на освіту, насамперед, дорослої людності». Теза є надзвичайно актуальною й нині, особливо на фоні інших роздумів П.Ф. Тушкана про невідповідність тогочасних програм підготовки фахівців у системі нижчої і, передусім, середньої сільськогосподарської освіти до прогресивних вимог педагогіки і, тим більше, до нагальних потреб сільського господарства. Тому він наполягав на заміні їх на курси (переважно вечірні) при діючих галузевих освітніх інститутах. Саме на основі вищих навчальних закладів П.Ф. Тушкан вбачав повноцінну підготовку фахівців для потреб сільського господарства. Його бачення з цього приводу базувалися на професійних знаннях проблеми, здобутих ще за часів багаторічного керівництва Верхньодніпровським сільськогосподарським училищем.

Будучи членом УЦР, П.Ф. Тушкан від її імені неодноразово відвідував регіони. Наприклад, у лютому 1918 р. він вирушив на фронт до Галичини із заїздом на Катеринославщину. Під час цього візиту до нього звернулося Галицьке руське товариство з проханням до української влади «... зробити заходи...» щодо запобігання «... знищенню державного добра... в прикордонній смузі» [6, арк. 15]. Йшлося не лише про худобу, хліб, зброю, цінні табуни коней, а й майно освітніх закладів. Питання розглянули на засіданні Ради Народного міністерства земельних справ УЦР 8 березня 1918 р. За її результатами запропонували відрядити до державного уряду делегацію у складі очільників УЦР. Головною метою обох звернень стало збільшення кількості «... українських комісарів при німецьких військах...» для покращання умов охорони кордону, а значить, — припинення різноманітних спекуляцій із майном [7, арк. 13]. Уже наступного дня члени делегації зустрілися з керівником уряду і «... повідомили про справи міністерства, а також і про знищення Державного майна і худоби, яке робиться на кордоні» [7, арк. 13]. Голова реорганізованої 5 березня 1918 р. Ради народних міністрів УНР В. Голубович [8, с. 276] повідомив делегатів про відповідне доручення з цього приводу, які він зробив міністру земельних справ М. Ковалевському. Серед них — розроблення плану дій негайного вирішення виниклих проблем.

На зібранні Міжвідомчої ради з сільськогосподарської освіти 8 березня 1918 р. П.Ф. Тушкана рекомендували для затвердження на посаді завідувача відділу позашкільної освіти Народного міністерства земельних справ. В.о. міністра 15 березня 1918 р. підписав відповідний наказ департаменту сільського господарства № 3. В §2 зазначалося, що П.Ф. Тушкан призначений «... фахівцем сільськогосподарської освіти I розряду з платнею 700 крб. на місяць ... з 1 березня 1918 р.» [9, арк. 1].

Сьома нарада директорів і завідувачів відділів департаменту сільського господарства Народного міністерства земельних справ 8 березня 1918 р. під головуванням директора відділу сільськогосподарської освіти М. Кухаренка прийняла Статут Комітету з сільськогосподарської освіти. 18 березня 1918 р. його затвердили. Відповідно до §1 Комітет — орган дорадчого характеру, що виконував функції «... Головної Ради по Сільськогосподарській Освіті» [9, арк. 1]. Він попередньо перед затвердженням розглядав усі прямі, супутні й опосередковані питання, пов'язані з освітньою підготовкою фахівців сільського господарства всіх рівнів.

За виступом П.Ф. Тушкана на вищезазначеній нараді вже 10 квітня 1918 р. директор відділу сільськогосподарської освіти міністерства М. Кухаренко зобов'язав директорів й управителів галузевих шкіл «... вжити заходів для захисту сільськогосподарських шкіл та їх майна, а також земельних ділянок, які належать школі» [10, арк. 92]. Після того, як із «... загостренням боротьби партій ...» у квітні 1918 р. повноваження П.Ф. Тушкана «... по Ц.Р. не підтвердилися ...» він припинив у ній участь [11, арк. 9].

Після цього одночасно він очолив відділи шкільної і позашкільної освіти сільськогосподарського департаменту Народного міністерства земельних справ УЦР [11, арк. 9]. Повноваження що донедавна титулярного радника П.Ф. Тушкана на цій посаді підтвердилися з приходом до влади Української Держави гетьмана П. Скоропадського з 29 квітня 1918 р. Він продовжував плідно творчо працювати під керівництвом нового очільника відомства В.Г. Колокольцева. Проте останньому не завадило звільнити з роботи підлеглого відповідно до постанови Ради Міністрів та наказу № 37 від 5 червня 1918 р. разом з 198 працівниками відомства за участь «... у страйку 30 травня ...» проти гетьманщини. Уже 8 червня 1918 р. міністр закордонних справ В.Г. Колокольцев § 8 відомчого наказу № 39 «... призначив знов на посаді ... по відділу позашкільної освіти і завідувачем відділу Тушкана Павла ... з 2-го червня 1918 р. [12, арк. 29]. Але попрацювати вдалося недовго. Наказом міністра департаменту хліборобства від 11 липня 1918 р. П.Ф. Тушкан, «... фахівець по сільськогосподарській освіті VI рангу ..., увільняється від служби, згідно прохання» [13, арк. 67-68]. Певний час переховувався. За доносом зі звинуваченнями у більшовизмі його заарештовують гайдамаки і майже два місяці тримають за ґратами. Потім неочікувано звільнили. Як знаному професіоналу запропонували високу посаду в головному аграрному відомстві. Але він відмовився.

Після цього П.Ф. Тушкан очолює культурно-просвітницький відділ Центрального сільськогосподарського кооперативного союзу («Централ»). Установа розміщувалася у Києві по вул. Прорізній, 19 разом з редакцією свого друкованого органу — двотижневика «Сільський господар». Саме в ньому він друкує свою програмну статтю «Освіта по кооперації в сільському господарстві та організація для селян-господарів».

Автор деякою мірою розкритикував здобутки царської системи земської агрономії через «... малу свідомість агрономів у практиці місцевого хазяйства, нехтування мовою українською ...» та через те, що ця діяльність була «однобокою, не було певного попиту від селянства». На його думку, нова влада зробила низку реальних кроків щодо запровадження повноцінної кооперації, а саме: «... зменшила відсотки при позиках, здешевила ціну на крам у кооперативній лавці ...» [14, с. 31]. Однак дрібні складові кооперації на селі як молочарство, бджільництво, гончарство, ткацтво

та інші потребували додаткових зусиль для розгортання. Для цього П.Ф. Тушкан запропонував здійснювати спеціальну підготовку на нижчих сільськогосподарських кооперативних курсах. Їхніми слухачами повинні були стати за рекомендацією місцевих кооперативів селяни «... добре грамотні (бажано скінчення курсу земської школи) ... не молоді ... після скінчення військової служби, коли вже мають досвід життя хлібороба ...» [14, с. 32]. Тривалість навчання становила 2,5 місяці.

Закріплення отриманих знань планувалося здійснювати як додаткові літні навчальні екскурсії, двох-трьох тижневі заняття при сільськогосподарських школах тощо. При цьому головною наукою для бажаючих була кооперація у сільському господарстві на принципах: «... історія, сучасний стан, організація, практика, ревізія, будівництво кооперативне (цукроварний устрій) ...», а вступом до неї — «... політична економія ...» [15, с. 57].

«Централ» «... задля поширення знань, потрібних сільськогосподарській кооперації на селах ...», керуючись § 2 свого статуту, запроваджує «... початкову школу-курси по кооперації в сільському господарстві в Києві з 6 жовтня по 21 грудня 1918 року» [16, с. 37]. До них безкоштовно приймали селян, які досягли 17-річного віку. Проживання та харчування здійснювалося за рахунок слухачів. Про загальний порядок детального перебігу курсів їхній керманіч П.Ф. Тушкан друкує у спеціальній статті до ч. 5-6 «Сільського господаря» [15, с. 58]. Заявки на навчання приймалися до 26 червня 1918 р. Чергові збори уповноважених «Централу», що відбулися протягом 29 липня – 3 серпня і 1 вересня 1918 р. (були перенесені із запланованої дати 22-25 липня через залізничний страйк), за доповіддю П.Ф. Тушкана щодо перспективного плану розвитку культурно-освітнього відділу на найближчий час також погодили ідею такого типу курсів і його програму навчання [16, с. 37].

Як виявилось, узгоджені на всіх рівнях курси так і не відбулися. За словами П.Ф. Тушкана: «... Союзи і товариства не підтримали цього заходу». Серед інших проблем їхньої не реалізації — «... загальновідома нестача помешкань у Києві ...» [17, с. 38]. Але головною перешкодою все ж таки була громадянська війна з усіма її негараздами щодо пересування тощо.

З відходом Директорії УНР з 2 лютого 1919 р. П.Ф. Тушкан залишає Київ і вирішує приєднатися до родини. Вихідні дані листів з грошовими переказами свідчать про те, що його родина з середини 1918 р. мешкала у м. Судак на південному узбережжі Криму на придбаній у кредит ще у 1907 р. дачі з виноградною ділянкою площею 2,5 десятини [18, с. 3].

Після залишення Києва повернення до Ерастівки виключалося, оскільки ще взимку 1918 р. студенти попередили П.Ф. Тушкана, щоб він якнайшвидше її покинув, оскільки на таємничому зібранні місцевих поміщиків було вирішено його вбити як «смутіяна всієї губернії». Він так і вчинив, а родина дотягла до літа. Після цього, залишивши все у будинку, виїхала до Судака, щоб ніколи до Ерастівки вже не повернутися.

За складної конфігурації політичних сил того часу П.Ф. Тушкан аж ніяк не міг потрапити до Криму прямо. Тому почав розробляти власний план, як приєднатися до сім'ї. Для початку він опиняється у Ростові. На нетривалий час його затримують уже чекісти. Після звільнення працює у місцевому земельному відділі. Під час відрядження на кінний завод у Ставропольському степу потрапляє у полон до білокозаків. Відбуваючи покарання у Катеринодарській буцегарні, захворів на тиф. Приймавши його за померлого, тюремники відвезли його до степу. П.Ф. Тушкан прийшов до тями, коли місцеві його підбрали і відвезли до станиці Динської [19, с. 11]. Там один військовий допоміг з документами, і той вирушив до рідних у Судак. Цей період життя та діяльності вченого продовжує залишатися із тавром «білих плям» і недомовок.

Зі спогадів родичів П.Ф. Тушкана вдалося дізнатися, що найважчими виявилися голодні 1919-1920 рр. у Криму. На дачі у Тушканів зберігалися чималі запаси вина, але продати його було практично нікому. На півострові навіть ставалися випадки людожерства.

За лаштунками для недремного ока компетентних органів факт тісного спілкування з «ворогами народу» залишилися очевидним. Здається, що вони ніколи про це не забували П.Ф. Тушкану, який був змушений досить часто змінювати місця роботи і проживання. Підтвердженням цьому, деякою мірою, є довідка від 28 вересня 1925 р., надана П.Ф. Тушкану від Судакського відділу праці і райкому праці, в якій у черговий раз підтверджувалося, що з 1921 р. він перебував на обліку Федосійського управління розподілу робочої сили [20, с. 43].

Таким чином, долаючи чимало труднощів організації, завдяки високій компетентності й цілеспрямованості П.Ф. Тушкан намагався поліпшити підготовку фахівців для потреб сільського господарства шляхом розроблення мережі сільськогосподарських шкіл в Україні, заснування сільськогосподарських курсів, кабінетів, пересувних виставок, лекторських кафедр та ін. Шлях вченого свідчить про високі людські якості його особистості та невтомну дослідницьку натуру.

1. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 4151. Арк. 9.
2. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. Київ, 2005. С. 225.
3. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2 т. Т. 1 (4 березня – 9 грудня 1917 р.). Київ, 1996. С. 119.
4. Вергунов В.А., Падалка С.С. Державне управління сільським господарством у вимірі європейської стратегії та глобальної інтеграції України: історичний нарис з давнини до сьогодення. Вінниця, 2017. С. 123-135.
5. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 367. Арк. 1.
6. ЦДАВО України. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 15.
7. ЦДАВО України. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 13.
8. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. Київ, 2005. С. 276.
9. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1.
10. ЦДАВО України. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 92зв.
11. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 34151. Арк. 9.
12. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 29.
13. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 67-68.
14. Тушкан П. Освіта по кооперації в сільському хазяйстві та організація курсів для селян-кооператорів. *Сільський господар*. 1918. Ч. 5-6. С. 31-33.
15. Тушкан П. Про початкову школу-курси по кооперації в сільському господарстві при Центральному Українському Сільськогосподарському Кооперативному Союзі. *Сільський господар*. 1918. Ч. 5-6. С. 57-58.
16. З життя «Централу». *Сільський господар*. 1918. Ч. 8. С. 37.
17. Тушкан П. Програми курсів по кооперації в сільському господарстві. *Сільський господар*. 1918. Ч. 9. С. 38.
18. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 4152. Арк. 3.
19. Кулида С. Советский Фенимор Купер. Книги Георгия Тушкана вошли в «золотой фонд» приключенческой литературы [продолжение]. *Тайны прошлого*. 2017. № 50(357). С. 11.
20. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 4152. Арк. 43.

References

1. TsDAVO Ukrainy. F. 101. Op. 1. Spr. 1145. Ark. 9.
2. Verstiuk V.F., Dziuba O.M., Reprytsev V.F. Ukraina vid naidavnishykh chasiv do sohodennia. Khronolohichnyi dovidnyk. Kyiv, 2005. S. 225.
3. Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u 2 t. T. 1 (4 bereznia— 9 hrudnia 1917 r.). Kyiv, 1996. S. 119.
4. Verhunov V.A., Padalka S.S. Derzhavne upravlinnia silskym hospodarstvom u vymiri yevropeiskoi stratehii ta hlobalnoi intehratsii Ukrainy: istorychnyi narys z davnyiny do sohodennia. Vinnytsia, 2017. S. 123-135.

5. TsDAVO Ukrainy. F. 1061. Op. 1. Spr. 367. Ark. 1.
6. TsDAVO Ukrainy. F. 1060. Op. 1. Spr. 37. Ark. 15.
7. TsDAVO Ukrainy. F. 1060. Op. 1. Spr. 37. Ark. 13.
8. *Verstiuk V.F., Dziuba O.M., Repryntsev V.F.* Ukraina vid naidavnishykh chasiv do sohodennia. Khronolohichniy dovidnyk. Kyiv, 2005. S. 276.
9. TsDAVO Ukrainy. F. 1061. Op. 1. Spr. 32. Ark. 1.
10. TsDAVO Ukrainy. F. 1060. Op. 1. Spr. 36. Ark. 92zv.
11. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 17. Spr. 34151. Ark. 9.
12. TsDAVO Ukrainy. F. 1061. Op. 1. Spr. 32. Ark. 29.
13. TsDAVO Ukrainy. F. 1061. Op. 1. Spr. 32. Ark. 67-68.
14. *Tushkan P.* Osvita po kooperatsii v silskomu khaziaistvi ta orhanizatsiia kursiv dlia selian-kooperativ. Silskiy hospodar. 1918. Ch. 5-6. S. 31-33.
15. *Tushkan P.* Pro pochatkovu shkolu-kursy po kooperatsii v silskomu hospodarstvi pry Tsentralnomu Ukrainському Silskohospodarskomu Kooperativnomu Soiuzi. Silskiy hospodar. 1918. Ch. 5-6. S. 57-58.
16. Z zhyttia «Tsentralu». Silskiy hospodar. 1918. Ch. 8. S. 37.
17. *Tushkan P.* Prohramy kursiv po kooperatsii v silskomu hospodarstvi. Silskiy hospodar. 1918. Ch. 9. S. 38.
18. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 17. Spr. 4152. Ark. 3.
19. *Kulyda S.* Sovetskiy Fenimor Kuper. Knigi Georgiya Tushkana voshli v «zolotoy fond» prikluchencheskoy literatury [prodolzhenie]. Tainy proshlogo. 2017. № 50(357). S. 11.
20. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 17. Spr. 4152. Ark. 43.

Воловодская В. А.

Деятельность профессора П. Ф. Тушкана в контексте развития аграрного образования в Украине.

Освещена роль П.Ф. Тушкана в съездах и совещаниях посвященных подготовке специалистов для сельского хозяйства. Установлено, что ученый принимал активное участие в разработке программ по учреждению сети сельскохозяйственных школ в Украине, подготовке документов по созданию новых отраслевых образовательных учреждений, созданию курсов, передвижных выставок, лекторских кафедр, а также подготовке кадров для внешкольного образования.

Ключевые слова: П.Ф. Тушкан, аграрное образование, сельскохозяйственные образовательные учреждения.

Volovodovska V. O.

Professor P. F Tushkana in the context of the development of agrarian education in Ukraine.

The role of P.F. Tushkan at congresses and meetings devoted to the training of specialists for the needs of agriculture. It was established that the scientist took an active part in the development of programs for the establishment of a network of agricultural schools in Ukraine, programs for the preparation of documents for the creation of new branch educational institutions, the establishment of courses, traveling exhibitions, lecturer's departments, as well as training for extracurricular education.

Key words: P.F. Tushkan, agrarian education, agricultural educational institutions.

УДК 63.001.5(477)«1939/1945»

О.В. КОРЗУН

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ АГРОЛІСОМЕЛІОРАЦІЇ І ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано діяльність Українського науково-дослідного інституту агролісомеліорації і лісового господарства у роки Другої світової війни, де на підпорядкованих йому дослідних станціях та опорних пунктах закладено підґрунтя високопродуктивних вітчизняних агролісомеліоративних заходів. З'ясовано, що науковцями інституту розроблено науково обґрунтовані агролісомеліоративні заходи щодо ползахисного лісорозведення, боротьби з ерозією ґрунтів, удосконалення розплідників, лісового господарства та захисту лісів тощо.

Ключові слова: відновлення досліджень, науково-організаційна діяльність, науково обґрунтовані заходи, агролісомеліорація, ползахисне лісорозведення, боротьба з ерозією ґрунту.